

Mirosław ŁAPOT

Żydowskie szkolnictwo handlowe we Lwowie w okresie międzywojennym¹

Słowa kluczowe: Żydzi, Lwów, szkolnictwo handlowe, okres międzywojenny.

1. Demografia i struktura zawodowa ludności żydowskiej we Lwowie w okresie Drugiej Rzeczypospolitej

Diaspora żydowska we Lwowie była trzecim po Warszawie i Łodzi największym skupiskiem starozakonnych w Drugiej Rzeczypospolitej. Według spisu ludności przeprowadzonego w roku 1921 we Lwowie mieszkało 76 854 Żydów, stanowili 35% mieszkańców miasta. Była to najwyższa wartość owego wskaźnika w historii Lwowa; co prawda w 1931 r. liczba Żydów lwowskich wzrosła niemal do 100 tysięcy (99 595), ale odsetek zmalał do 31,9%².

Struktura zawodowa ludności żydowskiej ukazuje jej duże skupienie w handlu. Jak wyjaśnia Waław Wierzbieniec:

Na wynikającą z wielu uwarunkowań historycznych koncentrację Żydów w określonych działach gospodarki oddziaływały zarówno czynniki zewnętrzne, polegające na utrudnieniu im dostępu do niektórych zawodów lub wręcz eliminowaniu z nich, a także poziom i dynamika rozwoju ekonomicznego województwa, oraz wewnętrzne, wypływające z charakteru odrębności etnicznej i wyznaniowej. Te drugie skłaniały do podejmowania aktywności zawodowej w dziedzinach, gdzie aktywność taką przejawiało już wielu współziomków, jak również w warunkach umożliwiających przestrzeganie zasad religijnych³.

¹ Opracowanie artykułu zostało sfinansowane ze środków Narodowego Centrum Nauki (DEC-2011/01/D/HS6/03173).

² Sz. Bronsztejn, *Ludność żydowska w Polsce w okresie międzywojennym. Studium statystyczne*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1963, s. 114; B. Wasutyński, *Ludność żydowska w Polsce w wiekach XIX i XX. Studium statystyczne*, Warszawa 1930, s. 107, 279.

³ W. Wierzbieniec, dz. cyt., s. 130. Zob. też: I. Wielikij, *Jak Jewreji zarabljali „na žittja”*, [w:] *Hebrejskij use-swit Galiczini*, „ji”. Niezależny kulturologiczny czasopis”, nr 48, Lwiv 2007,

Poniższa tabela zawiera dane na temat źródeł utrzymania ludności żydowskiej w województwie lwowskim (tabela 1).

Tabela 1. Źródła utrzymania ludności żydowskiej i nieżydowskiej województwa lwowskiego według działów gospodarki w latach 1921 i 1931 (%)

Dział gospodarki	Ludność żydowska %	Ludność pozostała %	Ludność żydowska %	Ludność pozostała %
	1921	1921	1931	1931
Rolnictwo	10,5	78,8	9,6	76,4
Górnictwo i przemysł	23,2	7,6	29,9	9,7
Handel i ubezpieczenia	45,4	1,4	42,7	1,7
Komunikacja i transport	2,4	3,0	2,9	3,0
Służba publiczna i wolne zawody	5,3	3,2	7,8	3,3
Służba domowa	1,9	1,2	0,6	1,7
Pozostali	11,3	4,8	6,5	4,2
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: W. Wierzbieniec, *Żydzi w województwie lwowskim w okresie międzywojennym*, Rzeszów 2003, s. 133.

Strukturę zawodową Żydów w całej Polsce przedstawiają dane zamieszczone w tabeli 2.

Tabela 2. Struktura zawodowa ludności żydowskiej w 1931 r. (%)

Źródło utrzymania	Polska	Żydzi
Rolnictwo	60,1	4,0
Przemysł i rzemiosło	19,3	42,2
Handel	6,1	36,6
Komunikacja	3,6	4,5
Szkolnictwo i kultura	1,0	2,3
Służba domowa	1,5	0,7
Inne	7,9	9,7

Źródło: *Żydowska mozaika polityczna w Polsce 1917–1927. (Wybór dokumentów)*, wybór i oprac. Cz. Brzoza, Kraków 2003, s. 6.

Inflacja w latach 1919–1923 zwiększyła obroty handlowe (lokowanie w towarach zapobiegało utracie wartości pieniądza) i ułatwiła eksport, koniunktura

s. 32–35; T. Gąsowski, *Struktura społeczno-zawodowa Żydów galicyjskich na początku XX w.*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1988, nr 1–2, s. 61–75.

jednak okazała się nietrwała. Reforma Władysława Grabskiego w 1924 r. powstrzymała dewaluację pieniądza, lecz nie zapobiegła kryzysowi w gospodarce polskiej. Realizacja reform skarbowych wymagała podwyższenia podatków, te zaś przyczyniły się do licznych bankructw zakładów produkcyjnych i handlowych.

Sytuacja ta dotknęła również kupców, rzemieślników oraz robotników żydowskich. Wielki kryzys gospodarczy w roku 1929 ujawnił, iż struktura zawodowa ludności żydowskiej była niedostosowana do zmieniających się warunków ekonomicznych. Handel zamierał wskutek osłabienia siły nabywczej klienta – chłopa otrzymującego grosze za produkty rolne, lub robotnika, który właśnie stracił pracę w bankrutującej fabryce lub u rzemieślnika zamykającego zakład bądź ograniczającego produkcję. Zwalniani z pracy rzemieślnicy otwierali nowe zakłady, zwiększając konkurencję mimo spadku obrotów w tym dziale gospodarki. Nędza handlu i rzemiosła żydowskiego pogłębiała się tym bardziej, że zawody te zwyczajowo dziedziczyły następne pokolenia⁴. Ponadto mniejszości żydowskiej doskwierał bojkot handlu i wytwórczości, propagowany przez środowiska narodowe.

2. Początki żydowskiego szkolnictwa handlowego w Galicji i we Lwowie

Geneza żydowskich szkół handlowych sięga początków XIX w. Pierwszą w Galicji żydowską szkołę handlową uruchomiono 8 lutego 1818 r. w Brodach, gdzie powstała 3-klasowa szkoła realna o profilu handlowym. W Tarnopolu w 1829 r. podobną szkołę stworzył Józef Perl. Natomiast w Krakowie istniejącą już szkołę na Kazimierzu w roku 1837 przemianowano na 4-klasową Szkołę Przemysłowo-Handlową Izraelicką⁵.

Warto podkreślić, iż w owym czasie masy żydowskie, po nieudanej próbie zaprowadzenia siłą oświaty publicznej na przełomie XVIII/XIX w. przez Herza Homberga, odnosiły się niechętnie do wszelkich form kształcenia poza ustalonym wielowiekową tradycją systemem wychowania religijnego – w chederze i jesziwie. Nawet wspomniane szkoły w Brodach, Tarnopolu i Krakowie spotykały się z oporem starozakonnych. Były one swego rodzaju eksperymentem oświatowym, sondującym gotowość środowiska żydowskiego do włączenia się w nurt życia społeczno-gospodarczego państwa i wyjścia poza mury getta narzuconego przez tradycję. Ich założyciele i pracujący w nich nauczyciele byli zwolennikami *haskali*, oświeceni żydowskiego.

Korzystniejsze warunki dla rozwoju szkół świeckich, w tym i zawodowych, przeznaczonych dla mniejszości żydowskiej, przyniosła autonomia galicyjska.

⁴ J. Tomaszewski, *Zarys dziejów Żydów w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1990, s. 54–57.

⁵ Szerzej na temat szkolnictwa zawodowego wśród Żydów w Galicji zob. K. Rędziński, *Żydowskie szkolnictwo świeckie w Galicji 1813–1918*, Częstochowa 2000, *passim*.

Wynikały one m.in. z objęcia wszystkich dzieci w wieku od 6 do 12 lat obowiązkiem szkolnym. Dla Żydów tworzono szkoły ludowe uwzględniające ich obyczajowość i religię. Ponadto korzystając z autonomii, ludność żydowska powoływała towarzystwa oświatowe utrzymujące własne szkoły, które miały status szkół prywatnych, lecz mogły uzyskać, po spełnieniu odpowiednich wymagań, prawa szkół publicznych. Jedną z gałęzi powstającego wówczas świeckiego szkolnictwa żydowskiego było szkolnictwo zawodowe.

Szkolnictwo handlowe w Galicji zaczęło przybierać jednolite formy organizacyjne dopiero pod koniec XIX w. pod rządami Rady Szkolnej Krajowej. Okazuje się, że jego prekursorami byli Żydzi samborscy oraz tarnowscy, którzy w swoich miastach założyli szkoły, odpowiednio w latach 1891 i 1900, kształcące kadry w handlu, bankowości i do obsługi instytucji publicznych⁶. Były to szkoły prywatne 2-klasowe. Duże zasługi w kształceniu zawodowym młodych Żydów oddały także szkoły fundacyjne Maurycyego i Klary Hirschów.

W samym Lwowie pierwszymi państwowymi placówkami kształcenia zawodowego były szkoły uzupełniające, otwierane przy szkołach ludowych z myślą o młodzieży kształcącej się zawodowo u prywatnych majstrów. Na przełomie wieków przy Żeńskiej Szkole Wydziałowej im. Królowej Jadwigi we Lwowie istniejący kurs handlowy przeorganizowano w dwuletnią szkołę zawodową. Dostrzegając potrzebę kształcenia wyższych kadr sektora ekonomicznego gospodarki, w 1899 r. RSK zezwoliła na otwarcie Wyższej Szkoły Handlowej, którą trzy lata później przekształcono w Akademię Handlową we Lwowie⁷.

Rozwijające się na przełomie XIX i XX w. szkolnictwo handlowe wynikało z przemian zachodzących w życiu gospodarczym Galicji. Wówczas to wykształcił się kapitalistyczny model handlu. Tradycyjny targ stopniowo ograniczał się do wymiaru lokalnego, a główny ciężar wymiany towarowej przypadł stałym miejscom sprzedaży, czyli sklepom, a także punktom handlu hurtowego. Rozwiniął się także sektor finansowy. Jak pisze autor monografii galicyjskiego szkolnictwa zawodowego Jerzy Krawczyk:

Brak wykształconych kadr dawał się odczuć nie tylko w kupiectwie, ale i w instytucjach publicznych – bankach, stowarzyszeniach kredytowych czy handlowych biurach kolejowych. Wykwalifikowanych urzędników sprowadzano do Galicji z innych krajów monarchii⁸.

Nastąpiła zatem specjalizacja branżowa i wyłoniły się nowe zawody: transportowcy, maklerzy, agenci, urzędnicy obsługujący korespondencję i sprzedaż, komisjonerzy, księgowi, kasjerzy. Przygotowanie owych grup pracowników wymagało odpowiednich lokalnych placówek oświatowych. Powstające zatem „w Galicji szkoły handlowe kształciły nie tylko dla handlu i księgowości, lecz i dla administracji samorządowej i krajowej, przyczyniając się do upowszechnienia

⁶ Tamże, s. 135.

⁷ J. Krawczyk, *Galicyjskie szkolnictwo zawodowe w latach 1860–1918*, Kraków 1995, s. 227–232.

⁸ Tamże, s. 240–241.

nienia edukacji ekonomicznej, zwłaszcza wśród pracowników umysłowych”⁹. Z uwagi na zarysowane potrzeby ówczesnej gospodarki galicyjskiej, szkoły handlowe, w odróżnieniu od przemysłowych (rzemieślniczych), dawały niemal gwarancję zatrudnienia.

3. Żydowskie szkoły handlowe w okresie międzywojennym

a. Koedukacyjna Szkoła Handlowa Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Handlowej

Żydzi lwowscy pierwszą szkołę handlową powołali już w niepodległej Polsce. Otóż w roku 1919 Żydowskie Towarzystwo Szkoły Ludowej i Średniej we Lwowie (ŻTSLiŚ), jak wskazuje nazwa – zakładające głównie szkoły powszechne i średnie ogólnokształcące, utworzyło szkołę handlową. Jej założenie wiązało się z rozkwitem życia gospodarczego po I wojnie światowej i powstającymi wówczas bankami, towarzystwami kredytowymi i ubezpieczeniowymi, spółkami. Celem szkoły było wypełnienie luki na rynku sił biurowych i pomocniczych w handlu poprzez kształcenie pracowników przedsiębiorstw handlowych, biur, instytucji kredytowych itp.

Początkowo była to szkoła 2-klasowa z kursem przygotowawczym (typ austriacki)¹⁰. Mieściła się przy ul. Zygmuntowskiej 17 wraz z pozostałymi placówkami ŻTSLiŚ (gimnazjum, seminarium hebrajskim, szkołą powszechną i freblówką). Gdy jednak pojawiła się konieczność ściślejszego związania ze środowiskiem kupieckim, odróżnienia od szkół ogólnokształcących i zapewnienia nieskrępowanego rozwoju, szkołę oddzielono od ŻTSLiŚ i poddano pod nadzór powołanego w tym celu Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Handlowej we Lwowie (ŻTSH). Miało ono ścisły związek z lwowskim środowiskiem handlu i usług finansowych. Kierownikiem został Juliusz Eisler. W zarządzie szkolnym zasiadali przewodniczący Stowarzyszenia Kupców Żydowskich we Lwowie Karol Eisenstein, właściciel drukarni Ignacy Jäger i urzędnicy bankowi: Ignacy Grünberg, Jerzy Wolfram i Jakub Hirschsprung¹¹.

W 1922 r. ŻTSH uzyskało koncesję na prowadzenie szkoły, którą zreformowano. Zgodnie z ówczesnymi wymogami w odniesieniu do szkół handlowych przekształcono ją w placówkę 3-letnią z nowym programem przedmiotów ogólnokształcących. Zlikwidowano kurs przygotowawczy, a wprowadzono jednoroczny kurs handlowy, a także nowe przedmioty – m.in. księgowość bankową

⁹ Tamże, s. 262.

¹⁰ Centralny Derżawnyj Archiw Ukraini u Lwowie (CDIAUL), fond 179, opis 4, sygn. 2290, k. 34; sygn. 2291, k. 6–7.

¹¹ CDIAUL 701, 2, 875, k. 4–18. Zob. także *Statut Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Handlowej*, tamże, k. 1–3.

i fabryczną. Placówkę przeniesiono na ul. Zygmuntowską 9, a jej dyrektorem został dr Leon Finsterbusch. Od roku szkolnego 1924/1925 oficjalna nazwa szkoły brzmiała: 3-klasowa Koedukacyjna Szkoła Handlowa Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Handlowej we Lwowie¹². Była to wówczas jedyna tego typu szkoła żydowska w Małopolsce.

Plan nauczania dostosowano do obowiązujących przepisów oświatowych. Główny nacisk kładziono na przygotowanie kadr obsługujących rynek finansowy, nie zaś zajmujących się handlem bezpośrednim.

Tabela 3. Plan nauczania w 1928 r.

Lp.	Przedmiot	Klasa I – godzin tygo- dniowo	Klasa II – go- dzin tygo- dniowo	Klasa III – go- dzin tygodnio- wo	Kurs jedno- roczny
1.	Język polski	4	4	4	4
2.	Język niemiecki	3	3	3	3
3.	Księgowość	4	3	3	4
4.	Rachunki	4	3	3	4
5.	Nauka o handlu i wekslach	3	2	2	4
6.	Korespondencja polska	—	2	1	2
7.	Korespondencja niemiecka	—	2	1	2
8.	Towaroznawstwo	2	3	3	2
9.	Geografia gospodarcza	—	2	3	—
10.	Historia	3	3	3	3
11.	Stenografia	2	1	1	2
12.	Religia	2	2	2	2
13.	Kaligrafia	2	—	—	2
	Razem	30	30	32	34

Źródło: 179, 4, 2286, k. 17–18.

Obok planów również program oraz metody nauczania poszczególnych przedmiotów – w porównaniu z czasami austriackimi – uległy zmianie. W historii zarzucono dawny system ujmowania procesu historycznego następującymi po sobie datami na rzecz przeglądu historii w związku z procesami społecznymi i gospodarczymi, geografia zaś była wykładana metodą heurezy. Ponadto rozszerzono treści nauczania przedmiotów zawodowych. Przyjmowano uczniów obu płci po siedmiu klasach szkoły powszechnej lub trzech gimnazjum¹³.

¹² CDIAUL 179, 4, 2284, k. 12.

¹³ W sprawozdaniu z posiedzenia rady pedagogicznej z 23 czerwca 1931 r. nauczyciel Wolfram uznał, że w klasie sprawiającej kłopoty wychowawcze (kilku uczniów) powodem jest „dziwnie i wyjątkowo niedobry system koedukacyjny [...]”. Jeżeli w klasach i latach innych system

Szkoła miała stabilną pozycję wśród placówek oświatowych we Lwowie. Z jej oferty edukacyjnej w latach 1918–1927 corocznie korzystało około 200–300 uczniów. Większość wydatków pokrywały wpływy z czesnego.

Tabela 4. Frekwencja w okresie 1918–1927

Rok	1918/ 19	1919/ 20	1920/ 1921	1921/ 22	1922/ 23	1923/ 24	1924/ 25	1925/ 26	1926/ 27	1927/ 28
Liczba uczniów na kursie przygotowawczym	97	54	21	44	36	.	.	.	.	.
w szkole 2-letniej	173	282	120	151	245	256	.	.	.	.
Liczba uczniów w szkole 3-letniej	.	.	.	.	.	.	190	158	128	155
Kurs jednoroczny	38	40	16	38	64	50	74	41	37	48
Liczba absolwentów	80	140	97	79	129	178	62	96	71	.

Źródło: CDIAUL 179, 4, 2284, k. 13.

W latach 1926–1930 zakupiono nowe pomoce dydaktyczne i sprzęty szkolne, dotarto też do szerszych kręgów społeczeństwa, zyskując zainteresowanie drobnych kupców, rzemieślników i robotników. Zwiększyła się jednak liczba uczniów korzystających z ulg – około 15% uczyło się bezpłatnie, a 60% korzystało ze zniżek¹⁴.

W 1928 r. w szkole uczyli: religii dr Lempert, języka polskiego i stenografii Franciszka Jolles-Wattowa, niemieckiego i geografii Fryderyka Rottenstreich i Róża Kreps, księgowości i matematyki Jerzy Wolfram, kaligrafii Leon Hirschsprung, ćwiczeń cielesnych Gerszon Zipper, polskiego i niemieckiego Fryderyk Hirschhorn, historii Abraham Roth, matematyki Gelobter, korespondencji niemieckiej i polskiej Leon Hirschsprung, przyrodoznawstwa R. Kreps¹⁵. W świetle sprawozdania L. Hirschsprunga z 28 czerwca 1930 r., sporządzonego na podstawie hospitacji wszystkich przedmiotów, analizy dzienników i prac pisemnych, działalność wychowawczą prowadzono podczas pogadank, wycieczek do muzeów lwowskich, browarów, Panoramy Raclawickiej, obchodów imienin marszałka Józefa Piłsudskiego i Konstytucji 3 maja¹⁶. W pierwszym półroczu 1931/1932 zwiedzono Targi Wschodnie i obserwatorium astronomiczne przy Politechnice Lwowskiej, przeprowadzono pogadanki o działalności zmarłego ministra oświaty Sławomira Czerwińskiego, o skutkach alkoholizmu,

powyższy był właśnie bodźcem dla strony męskiej w nauce, to w roku bieżącym wywieranie wpływu chroma [...]”. 179, 4, 2285, k. 19

¹⁴ CDIAUL 179, 4, 2291, k. 8.

¹⁵ CDIAUL 179, 4, 2284, k. 16–27.

¹⁶ CDIAUL 179, 4, 2285, k. 16

o oszczędności, obchodzono rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości 11 listopada (uczestniczono w nabożeństwie w Templum i zorganizowano akademię), oglądnięto filmy *Wśród dżungli* i *Pomorze*¹⁷. Biblioteka szkolna w 1928 r. liczyła 451 tomów – 80 naukowych, reszta to beletrystyka. Prenumerowano czasopisma: „Muzeum”, „Wiedza Handlowa”, „Tygodnik Kupiecki”, „Tydzień Kupiecki”, „Dziennik Urzędowy Kuratorium” i „Dziennik Ustaw RP”¹⁸.

W opinii kuratorium funkcje dydaktyczne szkoła wypełniała poprawnie. W lutym 1930 r. w sprawozdaniu powizytacyjnym inspektor OSŁ dr Karol Zagajewski, lektor języka niemieckiego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, a także dyrektor Szkoły Handlowej we Lwowie, zanotował:

na uznanie zasługują lekcje języka polskiego p. Wattowej i historii p. Rotha. Solidne, choć mało ożywione i postępowe, są lekcje księgowości i arytmetyki p. Wolframa. Nie dość przygotowane, bezplanowe są lekcje geografii gospodarczej p. dr Rottenstreichowej, która metodycznie ma jeszcze wiele do zyskania. Również p. Krepsówna traktuje niewłaściwie towaroznawstwo, bo za mało werbalnie i po przyrodniczemu, bez zastosowania do handlowości. Poniżej średniego poziomu pozostaje nauczanie języka polskiego w wykonaniu p. Hirschhorna [...]. Inni nauczyciele spełniają swoje zadanie dostatecznie¹⁹.

W kolejnych dwóch latach ten sam inspektor zauważył, iż prawidłowy rozwój szkoły uniemożliwiał budynek, który był za mały, wilgotny, trudno było utrzymać w nim czystość. Bolączką był brak sali gimnastycznej – korzystano z obiektu DROR przy ul. Szpitalnej 38 (uczniowie szli doń około 5 minut uliczkami rzemieślniczymi). Brakowało pracowni praktycznych oraz pomocy dydaktycznych. Praca dydaktyczna nie budziła większych zastrzeżeń:

Ponad średnią miarę – pisał K. Zagajewski – wnoszą się lekcje historii p. Rotha i polskiego p. Wattowej, poniżej tej miary pozostają lekcje towaroznawstwa i niemieckiego p. Krepsówny, geografii gospodarczej p. Rottenstreichowej²⁰.

K. Zagajewskiego niepokoił jednak fakt braku kierownictwa w zarządzie ŻTSH.

Zawirowania we władzach ŻTSH nie były jednak największym zmartwieniem. Na początku lat trzydziestych szkołę dotknął kryzys, związany z ogólną sytuacją gospodarczą w kraju i pauperyzacją społeczeństwa. W 1932 r. deficyt wyniósł 19732,87 zł, na ogólną sumę wydatków 67562,87 zł²¹. Zarząd ŻTSH zalegał z regulowaniem poborów nauczycielskich, opłatami czynszu i świadczeń społecznych. W roku szkolnym 1932/1933 odnotowano także najniższą liczbę uczniów. W lutym 1933 r. K. Zagajewski po kolejnej wizytacji w szkole pisał w alarmującym tonie:

mnożą się sygnały SOS od różnych prywatnych szkół handlowych w Okręgu. Żadna może nie ma tyle powodów do tego, jak żydowska szkoła we Lwowie: trzy lata temu miała

¹⁷ Tamże, k. 47.

¹⁸ CDIAUL 179, 4, 2284, k. 13; 179, 4, 2283, passim.

¹⁹ CDIAUL 179, 4, 2284, k. 28.

²⁰ CDIAUL 179, 4, 2286, k. 4, 5, 8.

²¹ CDIAUL 701,3, sygn. 1371, k. 8.

jeszcze 309 uczniów i uczennic, dziś ma $20 + 24 + 38 = 82!$ Wypłacalność rodziców zmalała również niepomierne, zasiłki zawodzą²².

Inspektor wyczuł nastrój zniechęcenia w gronie pedagogicznym, szczególnie u dyrektora, piętnował zwlekanie z radykalnymi reformami.

Nowy etap w funkcjonowaniu zagrożonej zamknięciem szkoły otworzyło przejście jej sterów przez Abrahama Rotha²³. Nastąpiło ono w roku szkolnym 1933/1934 wraz ze śmiercią dotychczasowego zasłużonego dyrektora, dra Leona Finsterbuscha, i powołaniem w jego miejsce młodego nauczyciela historii gospodarzej.

Zmiany rozpoczęto od poszukiwań nowego lokum. W 1934 r. placówkę przeniesiono na ul. Kołłątaja 8, zmodyfikowano również zasady finansowania²⁴ oraz plan nauczania. Obejmował on takie przedmioty, jak: religia, polski, hebrajski, niemiecki, historia, historia Żydów, geografia, nauka o handlu, reklama, arytmetyka handlowa, korespondencja, księgowość, towaroznawstwo, stenografia, kaligrafia, pisanie na maszynie, higiena, ćwiczenia cieleśne²⁵. Oficjalna nazwa zreformowanej szkoły brzmiała: Prywatna Koedukacyjna Szkoła Przysposobienia Kupieckiego I stopnia ŻTSH we Lwowie. W statucie zapisano:

Zadaniem szkoły jest przysposobienie młodzieży do pracy w przedsiębiorstwach kupieckich detalicznych oraz wychowanie na zamiłowanych w swym zawodzie pracowników, a zarazem świadomych swych obowiązków obywateli państwa polskiego²⁶.

Tabela 5. Program nauczania w 3-klasowej szkole handlowej w 1935 r.

Lp.	Przedmioty	Klasa I	Klasa II	Klasa III	Ogółem
1.	Religia	2	2	2	6
2.	Język polski	4	4	4	12
3.	Język hebrajski	1	1	1	3
4.	Język niemiecki	3	3	3	9

²² CDIAUL 179, 4, 2286, k. 6.

²³ Abraham Roth urodził się w 1900 r. w Bukaczowcach koło Halicza, w rodzinie ortodoksyjnej. Wykształcenie świeckie odebrał we Lwowie, gdzie ukończył gimnazjum, a następnie podjął studia uniwersyteckie na wydziale prawa i filozoficznym. W roku 1923 znalazł zatrudnienie w szkole handlowej, jednocześnie pracując w prywatnym gimnazjum Zofii Kamerlingowej jako nauczyciel historii. W roku 1933 został dyrektorem Żydowskiej Szkoły Handlowej we Lwowie i przeprowadził jej reformę. Roth był inicjatorem i pełnił kierownicze funkcje w Centralnym Komitecie Żydowskiego Szkolnictwa Kupieckiego w Polsce, w Towarzystwie Żydowskich Studentów Filozofii oraz w Żydowskim Uniwersytecie Ludowym we Lwowie im. A. Einsteina. Publikował również artykuły na temat kształcenia kupieckiego na łamach „Chwili” oraz we „Froncie Gospodarczym”. *Zakłady Naukowe Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Handlowej we Lwowie, Kołłątaja 8*, [w:] *Almanach szkolnictwa żydowskiego w Polsce*, t. 1, Warszawa 1938, s. 152.

²⁴ CDIAUL 179, 4, 2291, k. 8–9.

²⁵ CDIAUL 179, 4, 2290, k. 21.

²⁶ Tamże, k. 64

Tabela 5. Program nauczania... (cd.)

Lp.	Przedmioty	Klasa I	Klasa II	Klasa III	Ogółem
5.	Historia	3	3	3	9
6.	Historia Żydów	1	1	1	3
7.	Geografia ogólna	2	—	—	2
8.	Kaligrafia	1	1	—	2
9.	Ćwiczenia cielesne	2	2	2	6
10.	Arytmetyka handlowa	4	3	3	10
11.	Księgowość i kantor wzorowy	3	3	4	10
12.	Korespondencja polska	—	2	—	2
13.	Korespondencja niemiecka	—	—	2	2
14.	Stenografia	2	1	1	4
15.	Geografia gospodarcza	—	2	4	6
16.	Nauka o handlu	3	2	2	7
17.	Towaroznawstwo	2	3	3	8
18.	Pisanie na maszynie	—	—	2	2
Razem		33	33	37	103

Źródło: CDIAUL 179, 4, 2290, k. 39.

Zmiany dotyczyły także doskonalenie zawodowego kadry pedagogicznej. A. Roth wprowadził plan lekcji wzorowych, w których uczestniczyło całe grono pedagogiczne. W roku szkolnym 1933/34 hospitowane zajęcia przeprowadzili: 9 listopada 1933 r. z rachunków J. Wolfram, 30 listopada z handlu Henryk Hirschsprung, 22 stycznia 1934 z geografii F. Rottenstreichowa, 24 lutego z towaroznawstwa R. Kreps, 20 marca 1934 z polskiego F. Jolles-Wattowa. Nauczyciele wygłaszali również referaty na posiedzeniach rady pedagogicznej. W owym roku byli to: A. Roth „Szkolnictwo handlowe za granicą”, mgr M. Elberger „Typologia uczniów”, F. Rottenstreichowa „Zagadnienia wychowawcze w szkole zawodowej”, F. Jolles-Wattowa „Psychologia wieku dojrzewania”, Herman Sternbach „Istota i cele zabawy w życiu człowieka”, R. Kreps „Nauczyciel w życiu człowieka”²⁷.

Młody dyrektor nie stronił od innowacji pedagogicznych. Obok wykładów teoretycznych pojawiły się ćwiczenia praktyczne, a także techniki nowoczesnej reklamy i dekoracji. Bibliotekę uczniowską uzupełniły pozycje z przedmiotów zawodowych, zakupiono także pomoce dydaktyczne z myślą o przekształceniu szkoły w gimnazjum²⁸. W roku szkolnym 1933/1934 zastosowano metodę laboratoryjną na zajęciach z towaroznawstwa, reklamy i handlu. Dążono także do

²⁷ CDIAUL 179, 4, 2288, k. 40.

²⁸ CDIAUL 179, 4, 2291, k. 10; 2288, k. 39.

wprowadzenia jej w miarę możliwości na pozostałych przedmiotach. Zainteresowanie uczniów i nauczycieli rozbudzały także wykłady fachowców zapraszanych do szkoły. W ich ramach o handlu towarami bławatnymi mówił Watt, futrzarskimi – Baczes, skórą – dr Kahane, a trzy wykłady o ziemiopłodach miał Narzisenfeld.

Kadrę pedagogiczną zobligowano do podnoszenia kwalifikacji. Wykaz nauczycieli i ich uposażenia w roku 1935/1936 obejmował następujące osoby: dyr. Abraham Roth (9 godzin lekcyjnych, 3 nadliczbowe, wynagrodzenie 400 zł), dr Gizela Bauerowa (21 godz., 220 zł), inż. Rudolf Eber (18, 220), Róża Kreps (17, 220), Efraim Murrelstein (20/2, 240), dr Fryderyka Rottensterichowa (19, 220), Jerzy Wolfram (34/16, 380), Franciszka Wattowa (30/9, 310), prof. Herman Sternbach (12, 120), inż. Anna Sekler (11, 110), Henryk Hirschsprung (11, 110), mgr Mojżesz Elberger (9, 90), Fryderyk Hirschhorn (9, 90), Izydor Zipper (9, 90), Ewa Weinstock (8, 80), Josel Roth (7, 70), Henryka Scharf (6, 60), dr Robert Dresdner (4, 40), dr Helena Nagłowa (3, 30), Klara Sachsenhaus (3, 30), Wolf Edelstein (2, 20)²⁹.

Zmiany w planach, organizacji procesu dydaktycznego i kadrze wspierały nowoczesne podręczniki. Ich wykaz po reformie jędrzejewiczowskiej obejmował m.in. następujące pozycje: H. Grotowska, H. Radlińska *Książka o życiu i pracy*, t. 1–2, K. Zagajewski *Deutsches Lesebuch für Handelsschulen*, K. Zagajewski, F. Tomanek *Wzory i tematy niemieckiej korespondencji*, B. i G. Gebertowie *Historia starożytna*, A. Ryniewicz *Historia średniowieczna i nowożytna*, J.S. Bystron, S. Pawłowski *Nauka o Polsce współczesnej*, F. Tomanek *Handel towarowy i pieniężny, Księgowość*, A. Pawłowski *Rachunki kupieckie*, cz. I–II, *Arytmetyka handlowa*, cz. II, S. Korbel, *Stenografia polska*, T.S. Kistryn, F. Tomanek *Korespondencja handlowa*, F. Tomanek *Handel towarowy i pieniężny*, E. Romer, M. Polaczkówna *Geografia*, J.S. Cezak *Geografia, Geografia gospodarcza*, A. Bigda *Towaroznawstwo*, cz. I–III, M. Buzathowa *Higiena publiczna i szkolna*³⁰.

W nowej ofercie kształcenia zawodowego A. Roth stopniowo odchodził od zawodów biurowych na rzecz kupieckich. Modyfikacja jednak profilu kształcenia spotkała się z oporem już uczącej się młodzieży, dlatego podjęto działania pogłębiające świadomość uczniowską na temat roli kupca w nowoczesnym społeczeństwie i realnej szansy na zatrudnienie. Treści nauczania aktualizowano, nawiązując do współczesnego życia społecznego i gospodarczego Polski i świata. Pogłębiano je zaś na kółkach naukowych – geograficzno-towaroznawczym, polonistycznym i historycznym³¹.

Kółku towaroznawczo-geograficznemu przewodniczyły R. Kreps i F. Rottenstreich. Od lutego do maja 1933 r. odbyło się jedenaście posiedzeń. Wypełni-

²⁹ CDIAUL 179, 4, 2290, k. 13.

³⁰ CDIAUL 179, 4, 2290, k. 15–16.

³¹ CDIAUL 179, 4, 2288, k. 17.

ły je referaty, odczyty, pogadanki na podstawie wyselekcjonowanych lektur naukowych, prasowych, obserwacji warsztatów krawieckich, bławatnych i konfekcyjnych. Tematy skupiały się wokół włókiennictwa. Zajęcia były obowiązkowe dla uczniów klasy III, stanowiąc uzupełnienie materiału nauczania, a hospitolali je uczniowie z klasy II³².

Koło polonistyczne prowadziła F. Jolles-Wattowa. Pierwsze posiedzenie odbyło się w grudniu 1933 r. Zorganizowano wówczas tydzień sienkiewiczowski, a w jego ramach przygotowano odczyty: „Stosunek Sienkiewicza do przeszłości narodowej w *Ogniem i mieczem*” i „Ideał bohaterstwa w *Krzyżakach*”. Uczniowie opracowali tematy do dyskusji: „Kontrast dwóch światów w *Quo vadis*”, „Jakie wskazówki wartościowe i jakie hasła podaje *Quo vadis*”, a także później „Społeczeństwo w *Lalce* Prusa” i inne (m.in. o twórczości Mickiewicza i Słowackiego). Przeciętnie na posiedzeniu było obecnych 25 uczennic³³.

Kołem historycznym kierowała T. Freudówna. Tematyka referatów poruszała historyczny rozwój miast i stanu mieszczańskiego; nawiązywano do dziejów Lwowa. W posiedzeniach uczestniczyło około 30 uczennic i uczniów³⁴.

Ponadto organizowano praktyki kupieckie oraz wycieczki do fabryk i sklepów na terenie Lwowa i okolicy. Jedną z nich była kilkudniowa – do Krakowa, Katowic, Królewskiej Huty i Mościc (skorzystano z gościnności Żydowskiej Szkoły Handlowej w Krakowie). Wychowanie religijno-moralne realizowano, kierując uwagę na koleżeńskość i humanitaryzm oraz tradycje i święta żydowskie. Wychowanie obywatelsko-państwowe – poprzez kółka LOPP, Ligi Morskiej i Kolonialnej oraz uroczystości państwowe, a wychowanie gospodarcze – wyzwalając samodzielność, inicjatywę, przedsiębiorczość handlową, poszanowanie pracy, punktualność i obowiązkowość, umiejętność przystosowywania się do zmian, oszczędność (SKO), spółdzielczość i samopomoc uczniowską. Wychowanie społeczne rozwijano w gminach klasowych, które następnie połączono w samorząd szkolny ze starostą na czele. Podlegały mu sekcje: samopomocowa, redakcyjna, imprezowa i sportowa. Od roku 1932/1933 samorząd uczniowski redagował dwumiesięcznik „Nasze Konto”. W świetlicy szkolnej organizowano tzw. „herbatki” i „wieczorynki” towarzyskie. Ponadto w szkole działały: Czerwony Krzyż, koło krajoznawcze, koło sportowe, koło palestynoznawcze, samopomoc uczniowska, koło absolwentów szkoły i chór szkolny. Coroczne kolonie organizowano w Spasie, w powiecie turczańskim³⁵. Jesienią 1936 r. powołano drużyny hufca Przysposobienia Wojskowego – żeńską, pod opieką dr Gizeli Bauer, i męską, pod opieką mgra Mojżesza Elbergera³⁶.

³² Tamże, k. 28.

³³ Tamże, k. 29.

³⁴ Tamże, k. 30.

³⁵ Tamże, k. 18–19; 2285, k. 57; 2291, k. 11.

³⁶ CDIAUL 179, 4, 2290, k. 48.

Corocznie szkoła przysyłała Kuratorium OSL sprawozdania z przebiegu egzaminów końcowych. Przykładowo w 1936 r. egzaminy pisemne odbyły się w dniach 24–26 maja z języka polskiego, korespondencji i księgowości, a ustne między 8 a 15 czerwca. Lista uczniów i uczennic dopuszczonych do egzaminów końcowych z klasy III obejmowała 18 osób, do egzaminu przystąpiło jednak 39 (byli wśród nich uczniowie reprobowani na wcześniejszym egzaminie i z innych szkół). W komisji egzaminacyjnej zasiadło sześć osób: dyr. A. Roth – nauka o handlu, F. Jolles-Wattowa – język polski, H. Hirschsprung – korespondencja, J. Wolfram – księgowość, dr F. Rottenstreich – geografia, R. Kreps – towaroznawstwo. W protokołach szczegółowo opisano przebieg egzaminów, odnotowując nawet godziny oddawania prac przez poszczególnych uczniów. Na egzaminie pisemnym z języka polskiego uczniowie mieli do wyboru następujące tematy: 1. Rola handlu i kupiectwa w zwalczaniu kryzysu gospodarczego i o zbliżeniu narodów; 2. Rozwinąć i wyjaśnić myśl Marszałka Piłsudskiego „Są ludzie i są prace ludzkie tak silne i tak potężne, że śmierć przewyciężają, że żyją i obcują między nami”. Z korespondencji było pięć zadań, m.in.: „Zwracam się do Firmy Krusche i Ender w Pabianiacach z prośbą o przysłanie mi cennika wyrobów formy. Nadmieniam, że pragnę nawiązać stałe stosunki handlowe i ewentualnie w przyszłości korzystać z kredytu. Referencje: Bracia Lisowoder we Lwowie, ul. Kazimierzowska 17 oraz A. Dworman we Lwowie, Jagiellońska 20/22”. Z księgowości: zadanie z wykazem stanu konta firmy, dłużnikami i zaległościami finansowymi, nowymi zakupami, sprzedażą i poleceniem wykazania bilansu firmy po dokonanych operacjach. Podobnie wyglądały egzaminy z innych przedmiotów, przy czym egzamin ustny odbywał się osobno. Na konferencji podsumowującej wyniki egzaminu stwierdzono, iż na 39 osób 7 zdało na ocenę bardzo dobrą, 21 – dobrą, 7 – dostateczną, 3 otrzymały stopień niedostateczny, 1 – zrezygnowała³⁷.

Szkoła współpracowała z domem. Jedną z form były tzw. patronaty. Polegały one na tym, iż rodzice poznawali osobiście uczniów i wspierali ich dążenia, plany na przyszłość. Działo także koło rodzicielskie, prowadząc m.in. akcję dożywiania³⁸.

Reforma zaowocowała wzrostem liczby uczniów. Już w roku 1933/1934, pierwszym, gdy dyrektorem był A. Roth, zapisano 123 uczniów (w tym 34 chłopców)³⁹. W latach następnych progres był mocniejszy. W 1934/1935 było 219 uczniów w sześciu oddziałach szkolnych (klasy I i II miały po dwa oddziały). Na pierwsze półrocze oceny niedostateczne otrzymało w sumie 68 uczniów. Najwięcej trudności sprawiał niemiecki. Najgorsze wyniki nauczania odnotowano w klasie II⁴⁰.

³⁷ CDIAUL 179, 4, 2289, k. 40–56.

³⁸ CDIAUL 179, 4, 2288, k. 19.

³⁹ CDIAUL 179, 4, 2286, k. 8.

⁴⁰ CDIAUL 179, 4, 2290, k. 21.

W 1935/ 1936 na 194 przyjętych do klas I 184 było po szkole powszechnej, a 10 miało świadectwa szkoły średniej⁴¹. W sumie uczyło się 355 uczniów w 8 oddziałach. W roku zaś 1937/1938 przyjęto 45 nowych uczniów – 28 chłopców i 17 dziewcząt (w tym 34 ze szkoły powszechnej, a z gimnazjum ogólnokształcącego 11). 27 uczniów było ze Lwowa, a 18 z prowincji. Rodzice 29 z nich byli kupcami, po jednym – więksi przedsiębiorcy, rolnicy, urzędnicy prywatni, a z rodzin robotniczych pochodziło 13 uczniów. W owym roku szkolnym w klasie I klasyfikowano 42 uczniów, promowano 40⁴².

Odpad szkolny kształtował się na poziomie około 8% i wykazywał tendencję zniżkową. Mniejszy niż w innych szkołach tego typu w mieście był odsiew szkolny (około 10%). W lutym 1937 r. po wizytatora Juliusz Piasecki zanotował:

Ogólnie biorąc, poziom naukowy szkoły jest wystarczający. Grono współpracuje ze sobą harmonijnie, dzięki umiejętnemu powodowaniu podległym personelem przez Dyrektora zakładu, który cały omal dzień pozostaje w szkole, stale doglądając prac z każdego odcinka pracy szkolnej. Stosunek koncesjonariusza do szkoły jest rzeczowy i owiany troską o materialne wyposażenie szkoły w pomoce naukowe, zapewnienie szkole lokalu [...] oraz o stan zdrowotny uczniów, np. przy sposobności organizowania kolonii wakacyjnych dla młodzieży, itp.⁴³

We wskazówkach powizytacyjnych zwrócił uwagę m.in. na następujące potrzeby: uzyskanie nowych pomieszczeń, wyposażenie pracowni, wzmocnienie działalności LOPP i LMiK, dążenie do skupiania przedmiotów w jednych rękach nauczycielskich, doksztalcenie nauczycieli przedmiotów zawodowych, wyższe uposażenie za godziny nadliczbowe⁴⁴.

Wiadomo, iż w roku szkolnym 1934/1935 przeciętna wysokość czesnego wynosiła 146,64 rocznie⁴⁵. W lipcu 1937 budżet roczny szkoły opiewał na sumę 6875 zł, z czego 6300 zapewniały wpływy z czesnego, 175 – wpisowe, a 400 zł – subwencje⁴⁶.

W 1938 nastąpiła zmiana nazwy na: Prywatna Koedukacyjna Szkoła Przystosowania Administracyjno-Handlowego. Jej budżet opiewał na kwotę 10 000 zł, z czego 9000 zapewniło czesne, 450 – wpisowe, a 500 zł – subwencje⁴⁷.

Po reformie jędrzejewiczowskiej ŻTSH dążyło do utworzenia przy ul. Kołłątaja 8 gimnazjum. 21 maja 1937 r. ŻTSH skierowało oficjalne pismo w tej sprawie do kuratorium OSL, i dzięki uzyskanej zgodzie Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie ŻTSH we Lwowie uruchomiono we wrześniu roku

⁴¹ CDIAUL 179, 4, 2288, k. 62

⁴² Tamże, k. 84–85.

⁴³ CDIAUL 179, 4, 2286, k. 35–36.

⁴⁴ Tamże, k. 36.

⁴⁵ CDIAUL 179, 4, 2290, k. 17.

⁴⁶ Tamże, k. 59, 60.

⁴⁷ Tamże, k. 97; *Zakłady Naukowe Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Handlowej we Lwowie, Kołłątaja 8*, [w:] *Almanach szkolnictwa żydowskiego w Polsce*, t. 1, Warszawa 1938, s. 149–150.

1937⁴⁸. Planowano urządzić je w budynku własnym, mającym powstać na zakupionej już w 1937 r. posiadłości na parceli przy ul. Kleparowskiej⁴⁹.

W roku 1938 w gimnazjum uczyło się 450 uczniów. Była to jedna z wyższych frekwencji w tego typu szkołach w mieście. Uczniowie korzystali z dobrze wyposażonej pracowni kupieckiej, towaroznawczej i techniki reklamy. Kadra pedagogiczna liczyła 30 osób⁵⁰.

Tabela 6. Liczba uczniów szkoły handlowej, od 1937/1938 razem z gimnazjum

Rok szkolny	Liczba uczniów					Deklarowany język ojczysty		
	dziewcząt	chłopców	razem	klasyfikowanych	niepromowanych	polski	hebrajski	żydowski
1934/35	146	87	233*	.	.	85	52	96
1935/36	216	144	360	327	16	57	62	240
1936/37	225	186	411	383	36	.	.	.
1937/38	207	189	396	387	31	35	63	296
1938/39	198	184	382	373	39	76	Razem 306 (bez rozróżnienia)	

* w tym aż 174 w klasach I – utworzono 4 oddziały,

Źródło: CDIAUL 179, 2, 2288, passim⁵¹.

W październiku 1938 r. w gimnazjum uruchomiono laboratorium towaroznawcze, zgodnie z projektem nauczyciela szkoły inż. Rudolfa Ebera, upowszechnionym na łamach prasy fachowej⁵². W roku zaś szkolnym 1938/1939 w budynku gimnazjum urządzono Wystawę Wytwórczości Polskiej, którą zwiedziło ponad cztery tysiące osób. Jej zadaniem było upowszechnienie haseł gospodarczych w społeczeństwie i jego zbliżenie do firm produkcyjnych. W 12 salach szkolnych prezentowało się w sumie 154 wystawców⁵³.

Gimnazjum oraz szkoła zawodowa nie pokrywały wszystkich potrzeb edukacji handlowej. Szczególnie silna była potrzeba kształcenia w zawodach kupieckich absolwentów gimnazjów ogólnokształcących, pozbawionych perspektyw dalszego kształcenia i znalezienia pracy. Z myślą o nich 23 października 1935 r. Kuratorium OSŁ zezwoliło ŻTSH na otwarcie Prywatnego Koedukacyj-

⁴⁸ CDIAUL 179, 4, 2291, k. 5.

⁴⁹ Tamże, k. 5.

⁵⁰ *Zakłady Naukowe Żydowskiego...*, s. 151.

⁵¹ CDIAUL 179, 2, 2288, passim.

⁵² R. Eber, *O stworzeniu ośrodków badania towarów przy gimnazjach kupieckich*, „Wiadomości Towaroznawcze” 1937/1938, nr 7; CDIAUL 179, 4, 2290, k. 140.

⁵³ „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego” 1939, nr 2, s. 61.

nego Kursu Doksztalającego dla Kupców i Pracowników Handlowych we Lwowie. W uzasadnieniu stwierdzono:

Uznając w myśl nowych kierunków i prądów pedagogicznych potrzebę i konieczność usunięcia przepaści między szkołą a życiem w ogóle oraz praktycznego i kupieckiego nastawienia w nauczaniu w szczególności, będzie zamierzona akcja dalszym etapem skuteczniejszego realizowania zasady, że szkoła przygotowuje nie tylko teoretycznie, ale i praktycznie do zajęcia stanowisk w procesie gospodarczym. Tą drogą bowiem szkoła nie tylko rozszerza teren wpływów na kupiectwo i pracowników handlowych, służąc ich najistotniejszym potrzebom, ale sama też wyzyskuje ich praktykę życiową i doświadczenie na rzecz swej pracy teoretycznej. Wiążąc bowiem czynnych pracowników handlowych ze szkołą i kształcąc ich, uzyskuje szkoła dla swego użytku fachowców i instruktorów, którzy wraz z zespołem nauczycielskim pracować będą na rzecz należytego przygotowania powierzonej sobie młodzieży do świadomego i celowego wykonania zawodu kupieckiego⁵⁴.

Dyrektorem kursu był Efraim Murmelstein, językiem wykładowym oczywiście język polski, uwzględniano jednak judaistykę – historię Żydów i język hebrajski⁵⁵. Korzystano z dobrze zorganizowanej bazy dydaktycznej gimnazjum.

Program wykładów i ćwiczeń kursu obejmował po pierwsze – podstawy rachunkowości kupieckiej w wymiarze 20 godzin, wykładane przez Jerzego Wolframa. W ich ramach nauczano liczenia procentu i promila, odsetek, dyskontu wekslowego, kalkulacji towarowej (kupna i sprzedaży), zasad księgowości pojedynczej i podwójnej, księgowości uproszczonej. Kolejna grupa zagadnień dotyczyła zasadniczych wiadomości z organizacji i techniki handlu z uwzględnieniem korespondencji, w wymiarze 13 godzin, prowadzonych przez E. Murmelsteina. Charakteryzowano procedurę założenia przedsiębiorstwa, wybór branży, lokalu i jego urządzenie, warunki prawne i finansowe funkcjonowania przedsiębiorstwa, sztukę sprzedaży, czym jest weksel, czek i obrót żyrantowy. Zajęcia praktyczne przybliżały cele i zadania korespondencji handlowej (układ, forma, treść listu kupieckiego, zapytania, prośba o ofertę, zamówienie, reklamacja, upomnienie). Kolejny przedmiot to „Zasadnicze wiadomości z dziedziny reklamy, estetyki wewnątrz sklepowych, dekorowanie wystaw”. W wymiarze sześciu godzin tygodniowo wykladała go inż. Anna Seklerówna, skupiając uwagę na: rodzajach reklamy, psychice przechodnia i kupującego, wewnątrz sklepu, aranżacji okna wystawowego. Interesujące były zajęcia praktyczne: pokaz i analiza wystaw zagranicznych z fotografii i estetycznych wystaw sklepów lwowskich. „Wiadomości z dziedziny towaroznawstwa” (10 godzin) prowadził inż. Rudolf Eber. W zależności od branży kupieckiej obejmowały one wykłady teoretyczne: o pochodzeniu, gatunku, właściwościach, numeracji, zastosowaniu i innych cechach towarów. Na ćwiczeniach praktycznych zaś kształcono umiejętności badania jakości towarów oraz ich własności fizycznych i chemicznych. Piąta grupa

⁵⁴ CDIAUL 179, 4, 2290, k. 34.

⁵⁵ Tamże, k. 107.

zagadnień to „Zasadnicze wiadomości z zakresu geografii gospodarczej Polski”, w wymiarze 6 godzin tygodniowo, wykładane przez F. Rottensterich. W treściach programowych znalazły się: wiadomości o Polsce, jej surowcach, wydobyciu i produkcji, rynku krajowym, eksporcie. „Rolę gospodarczą Lwowa dawniej i dziś” (2 godz. tygodniowo) wykładał mgr Mojżesz Schapira, natomiast „Organizację państwa polskiego w świetle nowej konstytucji (3 godz. tyg.) – dyrektor A. Roth. Zajęcia odbywały się trzy razy w tygodniu po dwie godziny. W sumie kurs obejmował 120 godzin nauki. Na koniec kursu był egzamin⁵⁶.

Kurs odniósł sukces, cieszył się dobrą frekwencją – 38 kursantów dopuszczono do egzaminu, świadectwo jego ukończenia po pomyślnym zdaniu otrzymało 36⁵⁷. W egzaminach brali udział przedstawiciele organizacji kupieckich i delegat Izby Przemysłowo-Handlowej. W zarządzie ŻTSH zasiadali wówczas przewodniczący inż. Bernard Finkelstein oraz sekretarz dr J. Schorr⁵⁸.

W 1937 r. uruchomiono także kurs dla kandydatów po czterech klasach szkoły powszechnej. Trwał cztery miesiące. Czesne wynosiło 5 zł miesięcznie. W pierwszym kursie uczestniczyło zaledwie 5 chłopców i 2 dziewczęta⁵⁹, ale w roku 1938 już 66 (w tym 60 chłopców). Większość kursantów była po VII-klasowej szkole powszechnej⁶⁰.

W 1938 r. oferta edukacyjna ŻTSH wzbogaciła się o Prywatny Koedukacyjny 3-miesięczny Kurs Techniki Reklamy we Lwowie. Przyjmowano uczniów powyżej 18 roku życia, bez różnicy wyznania i narodowości. Program obejmował przedmioty pogrupowane w następujących działach: a. nauka o reklamie i polityka reklamowa (25 godz.), b. liternictwo i plakat reklamowy (20 godz.), c. urządzenie sklepu (5), d. dekoracja okna wystawowego (45), e. reklama bezpośrednia (5), f. reklama prasowa (10), g. opakowanie i znaki towarowe (10). Kierownikiem kursu był inż. Jakub Wolkstein, wykładający wspólnie z mgrem Bernardem Fischerem i Markiem Habingerem (instruktorem). Budżet kursu w wysokości 600 zł pozyskano od kursantów⁶¹.

W latach 1919–1938 szkoły prowadzone przez ŻTSH we Lwowie opuściło około 1500 absolwentów. Większość z nich rekrutowała się z mniejszych miasteczek Małopolski Wschodniej. Największą popularnością cieszyły się utworzone w roku 1935 kursy doszkalające dla kupców i pracowników handlowych. ŻTSH we Lwowie odgrywało wiodącą rolę w żydowskiej oświacie handlowej w Polsce. Wyrazem owego znaczenia był fakt zorganizowania przezeń w czerwcu 1937 r. w Warszawie I Zjazdu Żydowskich Szkół Kupieckich w Polsce⁶².

⁵⁶ Tamże, k. 35–36.

⁵⁷ Tamże, k. 47.

⁵⁸ Tamże, k. 93.

⁵⁹ CDIAUL 179, 4, 2652, k. 2.

⁶⁰ Tamże, k. 4.

⁶¹ CDIAUL 179, 4, 2290, k. 143–144, 148.

⁶² CDIAUL 179, 4, 2291, k. 12.

b. Prywatne Żydowskie Koedukacyjne Liceum Handlowe we Lwowie

Właścicielem 2-letniego liceum była mgr Gusta Buchsgang. Miała już doświadczenie w tej materii, które nabyła, prowadząc 3-klasową Koedukacyjną Szkołę Handlową w Czortkowie⁶³. Liceum lwowskie powołano w roku 1938/1939 w budynku przy ul. Matejki 8.

Dyrektorem szkoły był W. Koppel. Grono pedagogiczne tworzyli nauczyciele: religii dr Dawid Kahane, języka polskiego dr Leon Fell, angielskiego dr Malwina Sternberg, języka francuskiego dr Maria Kronikowa, niemieckiego Arnold Spät, prawoznawstwa dr Karol Koranyi, geografii gospodarczej dr Adam Malicki, organizacji i techniki handlu mgr Aleksander Freiwilig, matematyki dr Arnold Freiwilich, towaroznawstwa inż. Emanuel Dreifinger, księgowości, arytmetyki handlowej i stenografii polskiej W. Koppel, gimnastyki uczniów prof. Zipper, a uczennic mgr Landesmanówna⁶⁴.

W pierwszym, a zarazem ostatnim, roku funkcjonowania szkoły zgłosiło się 79 kandydatów, z których przyjęto 78. 72 z nich było po gimnazjum nowego typu, jeden po starym gimnazjum, a czworo po trzech klasach szkoły handlowej. Klasa I a i I b były koedukacyjne. Na 32 osoby w klasie I b, w tym 17 chłopców i 15 dziewcząt, wszystkie otrzymały promocję do klasy następnej. Klasa I a liczyła 41 osób (choć zapisało się 47), w tym 29 chłopców i 12 dziewcząt. Na koniec roku trzy osoby otrzymały oceny niedostateczne z przynajmniej jednego przedmiotu⁶⁵.

Ostatni zachowany dokument z funkcjonowania liceum pochodzi z czerwca 1939 r. W protokole konferencji nauczycielskiej opisano m.in. działalność wychowawczą szkoły. Realizowano ją poprzez: uroczystości państwowe, pogadanki na aktualne tematy, bieżące czytelnictwo gazet, uroczystości żydowskie, wychowanie społeczne w gminach klasowych, wychowanie zawodowe poprzez wycieczki do zakładów produkcyjnych, wychowanie kulturalno-towarzyskie poprzez świetlicę, wieczorki, zabawy szkolne⁶⁶.

Dobrze zapowiadający się rozwój szkoły przerwała II wojna światowa.

c. Kursy Handlowe Jakuba Hirschsprunga we Lwowie

Powołano je w 1919 r., gdy miasto podnosiło się z kryzysu wywołanego I wojną światową i wojną polsko-ukraińską. Mieściły się one w budynku przy ul. Łyczakowskiej 34, miały charakter koedukacyjny. Inicjator kursów, Jakub Hirschsprung, był jednocześnie ich kierownikiem. *Notabene* był również członkiem ŻTSH we Lwowie, prowadzącym konkurencyjną szkołę handlową przy ul. Kołłątaja 8.

⁶³ „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego” 1939, nr 2, s. 41.

⁶⁴ CDIAUL 179, 4, 2291, k. 5–6.

⁶⁵ Tamże, k. 8, 12.

⁶⁶ Tamże, k. 2.

Rozwijające się po latach zapaści życie gospodarcze stworzyło potrzebę kształcenia m.in. w zawodach związanych z handlem. Dlatego też ze względu na liczbę chętnych zazwyczaj J. Hirschsprung prowadził równoległe dwa kursy. Początkowo były one 4-, później 6-miesięczne, aż wreszcie roczne. Przyjmowano młodzież po 14 roku życia, mającą świadectwo ukończenia sześciu klas szkoły powszechnej lub trzech gimnazjum.

Tabela 7. Liczba uczniów na kursach J. Hirschsprunga

Rok szkolny	Liczba przyjętych	Liczba klasyfikowanych
1919/20	48	44
1920/21	52	44
1921/22	51	44
1922/23	59	44
1923/24	79	64
1925/26	55	.
1926/27	59	.

Źródło: 179, 4, 2637, k. 5–6, 13–14, 16, 20.

Frekwencja kształtowała się na poziomie 80%⁶⁷. Kursy miały charakter koedukacyjny. Na przestrzeni lat udział procentowy mężczyzn i kobiet się zmieniał – podczas gdy w roku 1920/1921 wśród 44 sklasyfikowanych kursantów aż 36 było mężczyznami, to w roku 1926/1927 wśród 59 uczniów przeważały już dziewczęta – było ich 35⁶⁸.

Kursy nie były adresowane wyłącznie do ludności żydowskiej – struktura wyznaniowa z biegiem czasu uległa zmianie. W roku 1921/1922 wśród 44 sklasyfikowanych uczniów dominowali rzymscy katolicy, których było 24, obok 2 grekokatolików i 10 starozakonných. W roku zaś 1925/1926 wśród 55 uczniów – rzymskich katolików było 5, 1 grekokatolik, 1 ewangelik i aż 48 żydów. Wnioskowanie jakoby kursy uzyskiwały charakter wyznaniowy jest jednak nieuzasadnione, bowiem w roku 1926/1927 wśród 59 uczniów rzymskich katolików było 12, 9 grekokatolików, 1 ewangelik, a uczniów wyznania mojżeszowego 37⁶⁹. Stanowili oni zatem większość, lecz już nie tak przytłaczającą jak w roku poprzednim.

Grono pedagogiczne tworzyło trzech nauczycieli: Stanisław Leon Braud (rachunki kupieckie), Jakub Hirschsprung (księgowość), dr Alfred Landau (nauka o handlu, korespondencja, stenografia)⁷⁰.

⁶⁷ CDIAUL 179, 4, 2637, k. 13–14.

⁶⁸ Tamże, k. 5–6, 20.

⁶⁹ Tamże, k. 5–6, 16, 20.

⁷⁰ Tamże, k. 7.

Kursy odbywały się w godzinach wieczornych po dwie godziny dziennie od 17 do 18.50 lub trzy godziny do 19.50 (12 godzin tygodniowo)⁷¹.

Brak informacji o losach szkoły w latach trzydziestych, a także narastający kryzys gospodarczy, odbijający się szczególnie dotkliwie na szkolnictwie prywatnym, uwiarygodniają przypuszczenie, iż przestała ona istnieć.

d. Kurs Handlowo-Administracyjny Przystosowania Zawodowego Sary Kalman we Lwowie

Kurs otwarto w roku 1938 i mimo krótkiego funkcjonowania podlegał on istotnym zmianom. Świadczą one o tym, iż właścicielka miała duże trudności ze spełnieniem wszystkich wymagań prawa oświatowego.

Sara Kalman⁷² pochodziła z Brzeżan, gdzie pracowała w 3-klasowej szkole handlowej. Tam też wystąpiła do władz Okręgu Szkolnego Lwowskiego o zezwolenie na otwarcie kursu handlowo-gospodarczego. Uzyskała zgodę, ale sytuacja rodzinna zmusiła ją do przeprowadzki do Lwowa. W piśmie do Kuratorium OSŁ z 20 sierpnia 1938 r. prosiła zatem o wykorzystanie owego pozwolenia na terenie Lwowa⁷³.

Koncesję S. Kalman uzyskała 2 grudnia 1938 r. Według statutu kurs był przeznaczony dla obu płci, miał trwać pół roku (choć koncesja z Brzeżan zakładała pełen rok, a w 1939 r. kurs trwał już tylko pięć miesięcy). Przyjmowano kursantów po ukończeniu 16 roku życia (statut z 1939 r. przewidywał przyjęcia kandydatów po 17 roku życia) i ze świadectwem ukończenia 7 klasy szkoły powszechnej⁷⁴. Zadaniem kursu było kształcenie osób dorosłych w zawodzie kupieckim i czynnościach biurowych jako księgowych, korespondentów i stenotypistów. Organizacja kursu odpowiadała szkole przystosowania zawodowego wg ustawy szkolnej z 1932 r.

Początkowo zajęcia odbywały się na ul. Kopernika 30, a następnie jeszcze w 1938 r. przeniesiono je do kamienicy czynszowej na ul. Kraszewskiego 3. Kursy wyposażono w: maszyny do pisania (dwie marki Yost, trzy Remingtony kryte, po jednej Ideal, Underwood, Smith Bros), tablicę ścienną przedstawiającą w powiększeniu budowę czterech modeli maszyn do pisania, rycinę wzorcowej postawy maszynistki przy pracy, wzory ćwiczeń palcówek, wzory listów korespondencyjnych, ćwiczeń, dyktatów. Do zajęć ze stenografii służyły: zeszyty z liniaturą, ołówki do stenografii, opracowania tematów stenograficznych, tablica z liniaturą specjalną, kreda. Na lekcjach zaś korespondencji wykorzystywano: wzory listów, weksła, czeków, przekazu pieniężnego, formularze rachunkowe, faktury, telegramy⁷⁵.

⁷¹ Tamże, k. 8.

⁷² Ur. 15 V 1905 r. w Brzeżanach, córka Izraela Samuela i Chany Gelber. CDIAUL 179, 4, 2639, k. 33.

⁷³ Tamże, k. 1.

⁷⁴ Tamże, k. 4, 45. W 1939 r. 19 uczestników kursu było po szkole powszechnej, 32 – po średniej, a 3 po wyższej (CDIAUL 179, 4, 2640, k. 6).

⁷⁵ CDIAUL 179, 4, 2639, k. 21.

Realizowany plan nauczania obejmował 15 godzin tygodniowo przedmiotów obowiązkowych: księgowości – 5 godz., arytmetyki handlowej – 4, korespondencji handlowej – 3, nauki o handlu – 3, i 5 nadobowiązkowych (stenografia – 3, pisanie na maszynach – 2)⁷⁶. Należy zwrócić uwagę, iż był on różny od zatwierdzonego planu nauczania, który zawierał również takie przedmioty, jak: organizacja przedsiębiorstw i obrotu gospodarczego (3 godz.), prawoznawstwo (2 godz.), administracja państwowa (1 godz.). Owe przedmioty miały być wykładane zgodnie z pierwotnym założeniem funkcjonowania kursu całorocznego⁷⁷.

Właścicielka kursu miała problemy ze skompletowaniem grona nauczycielskiego. Odpowiednie kwalifikacje miał Jakub Hutter – mgr praw, mający absolutorium Kursu Handlowego dla Abiturientów we Lwowie (uczył prawoznawstwa, administracji państwowej i organizacji przedsiębiorstw i obrotu handlowego). Wątpliwości nadzoru pedagogicznego budziło zatrudnienie Majera Zuckera, wykładającego księgowość i arytmetykę handlową. Był on studentem III roku Akademii Handlu Zagranicznego we Lwowie i przygotowywał się wówczas do egzaminu magisterskiego⁷⁸. Odpowiednim wykształceniem nie mogła się wykazać także właścicielka kursu – Sara Kalman. Uczęszczała ona do Wyższej Szkoły Handlowej w Krakowie (nie złożyła jednak egzaminu końcowego) i do szkoły stenografii dra Mezuzego we Lwowie (bez egzaminu państwowego). Miała małe doświadczenie nauczycielskie, zdobyte w 3-klasowej Szkole Handlowej w Brzeżanach. Uczyła stenografii i korespondencji. Ponadto lekcje praktyczne pisania na maszynie prowadziła Adela Ferbel⁷⁹.

W roku następnym skład grona pedagogicznego uległ znaczącym zmianom. Z poprzedniego roku pozostali jedynie S. Kalman i M. Zucker. Ten ostatni pełnił wówczas funkcję kierownika kursu (uczył korespondencji handlowej, księgowości i handlu). Nowymi postaciami byli Joachim Baumeister (uczył księgowości i handlu) – absolwent AHZ we Lwowie, po praktyce biurowej w łódzkim banku depozytowym i w firmie Filip i Babeta Lieberman w Stanisławowie, oraz Chaim Rosner (uczył arytmetyki handlowej) – mgr filozofii po 5-miesięcznym kursie handlowym w Związku Księgowych we Lwowie, od 1933 księgowy w firmie drzewnej Adlersberg, Zarząd Dóbr i Lasów, Przemysł Drzewny we Lwowie, nauczyciel w prywatnym Gimnazjum im. Jordana we Lwowie⁸⁰.

Kolejnym ważnym problemem była liczba uczniów, wpływająca na rentowność kursu. W 1939 r. zapisały się nań 54 osoby, wszystkie wyznania mojżeszowego, po połowie z obu płci (umieszczono je w trzech oddziałach mieszanych). Wpisowe by-

⁷⁶ Tamże, k. 18–19, 27.

⁷⁷ Tamże, k. 5, 18–19.

⁷⁸ Ur. 13 II 1916 we Lwowie. Absolwent szkoły powszechnej im. T. Czackiego we Lwowie z roku 1926 i maturzysta Gimnazjum ŻTSLiŚ we Lwowie z 1934 r. Student AHZ we Lwowie. Tamże, k. 23.

⁷⁹ Tamże, k. 22.

⁸⁰ Tamże, k. 69–76; 2640, k. 6.

ło w wysokości 5 zł, a czesne – przeciętnie 15 zł od osoby. Wszystkie wpływy roczne wyniosły 2738,98 zł i tyleż wydatki, które jednak zostały ograniczone w trakcie kursu, ponieważ ubyło aż 24 uczniów. Cięcia dotknęły honorariów nauczycielskich, zapłacono po zaledwie 1,75 zł za godzinę. Ponadto aby zbilansować budżet, właścicielka dokonywała różnych zabiegów. Inspektor dr Stefan Górniak raportował OSL, że S. Kalman nie przestrzegała jednego z warunków koncesji, przyjmując uczestników bez ukończonych 18 lat. Wytknął on również poważne braki w języku polskim kursantów po szkole powszechnej oraz ogólnie nierówny poziom młodzieży. Niestety, brak odpowiednich pomocy naukowych oraz przestarzałe podręczniki niweczyły wysiłki grona pedagogicznego w realizacji programu⁸¹.

Podsumowanie

Spółeczności żydowskiej należy przypisać pionierską rolę w organizacji szkolnictwa handlowego w Galicji w XIX w. We Lwowie pierwsze szkoły handlowe dla Żydów powstały jednak dopiero w okresie międzywojennym. Najważniejsze inicjatywy wyszły z Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Handlowej, skupiającego żydowskich przedstawicieli świata finansów i handlu we Lwowie. Zorganizowana przez towarzystwo szkoła handlowa była jedną z najlepiej urządzonych tego typu szkół w mieście. Duże zasługi w jej reformie i rozwoju w latach trzydziestych położył Abraham Roth. Miarą sukcesu było otworenie w 1937 r. gimnazjum kupieckiego.

Sytuacja na rynku pracy i zmieniające się potrzeby sektora handlu i finansów spowodowały rozwój oferty kursów zawodowych. Prym w tym względzie wśród żydowskich organizatorów szkół zawodowych wiodło także ŻTSH. Pozostałe kursy miały charakter efemeryczny. Zmagały się z brakiem odpowiedniego lokalu lub kadry nauczającej, a także brakiem odpowiedniej liczby uczniów.

Summary

Jewish Trade Schools in Lviv in the Interwar Period

The first Jewish trade school in Lviv was founded in the interwar period by the Jewish Trade School Association among whose members were the most prominent local representatives of finance and commerce. The school became one of the best equipped educational institutions of this type in the city. However, in the 1930s, in the times of an economic crisis, it was threatened with closure, which was avoided thanks to reforms carried out by its then headmaster Abraham Roth. It was also Roth who contributed to the development of the school in the following years. In 1937 the school was renamed into Trade Gymnasium and, organized, among other things, vocational courses for the future employees of the financial and commercial sector.

Keywords: Jews, Lviv, trade schools, the Interwar Period.

⁸¹ CDIAUL 179, 4, 2640, k. 6, 7, 22.